

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

KOMPLETIRANA KOGNITIVNA GRAMATIKA HRVATSKOGA JEZIKA

Branimir Belaj – Goran Tanacković Faletar:
Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika
Knjiga prva: Imenska sintagma i sintaksa padeža
Knjiga druga: Sintaksa jednostavne rečenice
Knjiga treća: Sintaksa složene rečenice

Zagreb: Disput, 2014, 2017, 2020.

Među najvažnijim događajima u jezikoslovnoj kroatistici zadnjih desetak godina treba bez ikakve sumnje posebno izdvojiti dovršenje svake hvale dostojnoga projekta dvojice osječkih kroatista, Branimira Belaja i Gorana Tanackovića Faletara. Oni su naime u izdanju zagrebačkoga Disputa u samo šest godina objavili tri omašne knjige gramatike hrvatskoga jezika dosljedno se držeći teorijskoga i metodološkoga modela kognitivne gramatike. Prva knjiga imala je podnaslov *Imenska sintagma i sintaksa padeža* (2014), druga *Sintaksa jednostavne rečenice* (2017), a treća *Sintaksa složene rečenice* (2020). U svakoj od tih knjiga ima puno izvanrednih zapažanja, vrijednih spoznaja i velik broj i načelnih novosti i inovacija u konkretnijim opisima. Autori su pokazali odlično poznavanje kognitiv-

ne lingvistike, koju dosljedno slijede i smatraju najprimjerenijim pristupom gramatičkim opisima, ali treba posebno upozoriti i na to da oni ne zanemaruju ni kroatističku gramatičku tradiciju koju znalčki komentiraju i često na nov i originalan način vrednuju.

Osvrnut ću se ovdje ukratko na sve tri spomenute knjige s nastojanjem da posebno upozorim na one elemente gramatičkoga opisa u njima za koje smatram da zaslužuju posebnu pozornost. Nastojat ću to učiniti što jednostavnije, bez ulaženja u pojedinosti kognitivističke metodologije i/ili pojedinih operacionalizacija.

I.

U prvoj knjizi (*Imenska sintagma i sintaksa padeža*) posebnu pozor-

nost zasluŕuje analiza semantičkih i strukturnih aspekata imenskih skupina, koje su inače u kroatistici izrazito zanemarivane za razliku npr. od ustrojstva rečenica, i jednostavnih i složenih, koje su redovito bivale predmetom raznolikih, dobrim dijelom i kvalitetnih sintaktičkih proučavanja i/ili tipologiziranja. Nominalnim skupinama pristupa se ponajprije tako da se jasno razlikuju odrednici profila ili glave nominalnih skupina te modifikatori i dopune kao osnovni kognitivnogramatički pojmovi kad je riječ o sintagmatskim odnosima unutar pojedinih konstrukcija. Pritom se razlikuju četiri osnovna aspekta ustrojavanja svake konstrukcije: podudaranje (korespondencija), profilacija, elaboracija i konstituentnost odnosno narav pojedinih sintaktičkih kategorija kao konstrukcijskih sastavnica koje sudjeluju u oblikovanju složenijih struktura. Posebna se pozornost nadalje posvećuje tzv. elementima usidrenja, determinatorima i kvantifikatorima. Razrađuje se i ikoničnost ustroja višestrukosloženih imenskih skupina, napose snaŕna semantička motiviranost redosljeda sastavnica u takvim skupinama.

Maksimalnu pozornost u ovoj prvoj knjizi zasluŕuje i pristup proučavanju sintakse i semantike pojedinih (kosih) padeŕa. Taj pristup poćiva na tezi o prostornoj uteme-

ljenosti padeŕnih znaćenja i njihova jedinstva na shematičnoj razini. Tako se sva genitivna znaćenja tumaće uz pomoć jedinstvene super-scheme ishodišta, a onda se analiziraju ostale funkcije i znaćenja toga padeŕa od posvojnog, subjektivnog i objektivnog genitiva, do eksplikativnog, vremenskog, kvalitativnog, ablativnoga do genitiva zaklinjanja, cijene, obilja i/ili oskudice. Analiziraju se potanje i sva glavna znaćenja prijedloŕnogenitivnih konstrukcija. U pristupu dativu polazi se od shematičnoga znaćenja usmjerenosti na temelju kojega se opisuju pojedina i besprijedloŕna i prijedloŕna znaćenja dativnih konstrukcija: i dativ negranične direktivnosti, dativ smjera, namjere, koristi ili štete, posvojni dativ, dativ interesa ili tzv. etički dativ i emfatički dativ. U pristupu akuzativu polazi se od visokoshematičnoga znaćenja cilja, a zatim se opisuju akuzativ izravnog objekta, vremenski akuzativ, akuzativ mjere, akuzativ s infinitivom, tzv. naćinski akuzativ te akuzativ s prijedlozima. U pristupu lokativu polazi se od shematičnog znaćenja smještenosti. Ostala se znaćenja, ovisno o prijedlozima koji dolaze uz lokativ, a to su prijedlozi *na*, *o*, *u*, *po* i *pri*, tumaće aktiviranjem razlićitih konceptualnih metafora. Kad je riječ o instrumentalu, polazi se od općega znaćenja paralelizma izvedenog iz prostorne predodŕbe o zajed-

ničkom usmjerenom kretanju dvaju predmeta, a zatim se analiziraju instrumental sredstva, subjektni i predikatni instrumental, instrumental neizravnog objekta, instrumental podrijetla ili ablativni instrumental, instrumental osnovne osobine, pridjevski instrumental te razne vrste instrumentala s prijedlozima.

Na kraju prikaza ove prve knjige treba zaključiti da se u njoj ne teži za uspostavljanjem nekih novih tipologija bilo padežnih značenja bilo funkcija ili značenja pojedinih imenskih skupina. U svih se jedanaest poglavlja ove knjige ponajprije nastoje prikazati gramatičke činjenice svojstvene hrvatskome jeziku kroz prizmu konceptualnosemantičkih odnosa i na taj način što je moguće jasnije prikazati univerzalne zakonitosti među na prvi pogled proizvoljnim činjenicama formalne naravi. Autori u ovoj knjizi na jednostavan, konkretan i, po mom sudu, uvjerljiv način provjeravaju primjenjivost modela kognitivne gramatike na opis struktura, funkcija i pojedinih tipičnih značenja imenskih skupina i padežnih odnosno prijedložnopadežnih oblika kao središnjih sastavnica tih konstrukcija.

II.

I druga je knjiga (*Sintaksa jednostavne rečenice*) po mom sudu u cje-

lini izvanredno vrijedna, zanimljiva i uzorno pisana. To osobito vrijedi za one dijelove u kojima se nastoje riješiti neka teška pitanja sintakse jednostavne rečenice, kao što su npr. pitanje odnosa između objekta i priložnih oznaka odnosno između dopuna i dodataka, pitanje pasivnih odnosno pasiviziranih i/ili medijalnih konstrukcija, pitanje sintaktičke odnosno semantičke uvjetovanosti konstrukcija s obveznim determinatorima i sl. Pokazuje se da je i u takvim pitanjima vrlo djelotvorna kognitivistička metodologija koju autori, kao što je već bilo rečeno, dobro poznaju i znalački primjenjuju.

Knjigu, osim uvodnih i završnih poglavlja, čine poglavlja *Predikat*, *Dopune*, *Modifikatori* te *Pasiv i srodne konstrukcije*. Osvrnut ću se ukratko na svako od tih poglavlja, i to tako da ću iz svakoga izabrati po jedno karakteristično pitanje.

Iz poglavlja *Predikat* izdvajam pristup tzv. predikatnom proširku ili sekundarnom predikatu. Autori naime utvrđuju da sekundarni predikati, npr. u strukturama tipa *Izrekavši to smjesta je požalio* ili sl., glagolskom procesu ostvarenom primarnim predikatom „dodaju kkvu novu dimenziju, kontekstualiziraju ga, odnosno elaboriraju, s obzirom na neki popratni aspekt glagolske radnje, ali ne dopunjuju njegovo temeljno značenje niti ga

na bilo koji način strukturno mijenjaju” (str. 93).

Iz poglavlja *Dopune* osobito mi se zanimljivim čini pristup konstrukcijama s dvama besprijedložnim dopunama u akuzativu, npr. *Podučavao ga je fiziku* ili sl. U nekim se pristupima takvim konstrukcijama pretpostavljalo da je riječ o dvama izravnim objektima, a u drugima da jedan od tih akuzativnih oblika funkcionira kao izravni, a drugi kao neizravni objekt. Autori se priklanjanju ovom drugom pristupu jer se prvim pristupom gramatički opis, po njihovu mišljenju, dodatno usložnjava s obzirom na to da se bez sumnje radi o različitim stupnjevima zahvaćenosti predmeta glagolskom radnjom. Ono što autori posebno elaboriraju jest pitanje koji je od spomenutih akuzativnih oblika izravni objekt (onaj koji se odnosi na osobu ili onaj koji se odnosi na predmet). To oni potanje objašnjavaju na primjerima koji obuhvaćaju gotovo sve glagole što dolaze u takvim konstrukcijama (a njih je malo) i s obzirom na gramatičke i semantičke osobitosti tih glagola utvrđuju koji je od objekata izravni, a koji neizravni.

Iz poglavlja *Modifikatori* posebno upozoravam na objašnjenje činjenice da obvezni modifikatori u genitivu nisu istog stupnja obveznosti kao oni s instrumentalom, npr. *čovjek bijele brade* prema *čovjek s bije-*

lom bradom. Naime u prvom slučaju nikako ne dolazi u obzir **čovjek brade*, a u drugom ne samo da dolazi u obzir nego je posve obično *čovjek s bradom*. To se objašnjava činjenicom da je genitiv izrazito relacijski padež, a to znači da je odnos koji se genitivom uspostavlja s referentom toliko čvrst da dokidanje te genitivne relacije uzrokuje anomaliju u konceptualnom sustavu. S druge strane relacijska je narav instrumentalna slabijega intenziteta „jer je ona posljedica njegova shematičnoga značenja paralelizma, koje otvara mogućnost da se instrumentalni referent konceptualizira odvojeno od entiteta s kojim je u odnosu” (str. 262). Izdvojio sam ovo mjesto ponajprije zato što se u njemu opisivanje padežnih značenja iz prvoga dijela *Gramatike* vrlo uspješno i uvjerljivo povezuje s opisom sintaktičkoga ustrojstva u kojem se javljaju pojedini padeži. Da je to tako, vidi se i po tome što bi se u ovom slučaju moglo rezonirati i obrnuto pa se upitati zašto npr. uz partitivni genitiv, usp. *komad kruha* ili sl., ne može postojati nešto kao partitivni instrumental, usp. npr. negramatično **komad s kruhom* ili sl. Jednostavno zato što relacija koja se označuje instrumentalom nužno pretpostavlja dva odvojena entiteta (a *kruh* i *komad* ne označuju, naravno, odvojene entitete).

I napokon iz poglavlja *Pasiv i srodne konstrukcije* ukratko ću se osvrnuti na pristup tzv. perifrastičnom pasivu kakav susrećemo u primjerima tipa *Zadaća je napisana*. Naime glagolski pridjev trpni u takvim konstrukcijama (*napisana*) složena je nevremenska relacijska predikacija, pa je, za razliku od glagola koji je vremenska relacija, „podložna konceptualizaciji kognitivnom operacijom *skupnoga poimanja*” (str. 276).

Zaključno bih još jedanput naglasio da i druga knjiga *Kognitivne gramatike hrvatskoga jezika (Sintaksa jednostavne rečenice)* Branimira Belaja i Gorana Tanackovića Faletara predstavlja izuzetno vrijedno i ubuduće u kroatistici sasvim sigurno nezaobilazno djelo. Drago mi je što su autori u njoj nastavili svoja istraživanja istim tempom, elanom i metodološkom dosljednošću kakvima su realizirali i prvi dio.

III.

Treći dio *Kognitivne gramatike hrvatskoga jezika s podnaslovom Sintaksa složene rečenice* ima dva velika središnja poglavlja: *Koordinacija i Subordinacija*. Prvome je autor Goran Tanacković Faletar, a drugome Branimir Belaj. U tom je dijelu *Gramatike*, također po kognitivističkoj metodologiji, dosad najopširnije i metodološki najdosljednije, bar po mom sudu, opisano ustrojstvo slo-

ženih rečenica u hrvatskome jeziku. Autori posebno insistiraju na onim pitanjima i problemima koji su i teorijski i metodološki u najvećoj mjeri zahtjevni i/ili problematični i koji su nedostatan i/ili neadekvatan opisivani u dosadašnjoj kroatističkoj literaturi, npr. pitanje razgraničenja koordinacije i subordinacije, pitanje jukstaponiranih (asindet-skih) struktura, pitanje složenih odnosno tzv. osložnjenih rečenica s infinitivom te s glagolskim priložima i pridjevima. U odnosu na dosadašnju literaturu autori su unijeli puno novih ideja i/ili spoznaja. To se posebno odnosi na objašnjavanje i oprimjerivanje načela kojih su se držali prilikom opisa, u ovom slučaju posebice opisa koordiniranih struktura, a to su načelo kontinuiteta, načelo ekonomičnosti, načelo kognitivne distance, načelo smisao-ne nadgradnje i načelo ikoničnosti.

Načelo kontinuiteta pretpostavlja da se između semantičkih polova dviju klauza koje ulaze u koordinacijski složenu strukturu mora realizirati odnos predodžbenoga kontinuiteta. Načelo ekonomičnosti pretpostavlja da je jedno od najvažnijih strukturnih obilježja koordiniranih konstrukcija manifestacija približavanja, pa i potpunoga izjednačavanja te svojevrsne „predodžbene kondenzacije” nekih temeljnih sastavnica dvaju ili više semantičkih polova. Načelo kognitivne distance

pretpostavlja, naoko proturječno, međusobno udaljavanje semantičkih polova u sastavu koordiniranih struktura. Riječ je odnosu svojevrsne „predodžbene praznine” koji se uspostavlja između dvaju entiteta osiguravajući im podjednaku semantičku autonomnost. Po načelu smisaone nadgradnje pretpostavlja se tri opća obrasca prema kojima se u pojedinim koordiniranim strukturama uspostavlja smisaona nadgradnja. To su obrasci simetričnoga, asimetričnoga i recipročnoga kontinuiteta. I napokon načelo ikoničnosti temelji se na činjenici da je odnos između uzroka i posljedice konstitutivni element cjelokupne ljudske spoznaje te da je taj odnos vrlo često prisutan i među semantičkim polovima koordiniranih struktura.

Od konkretnijih zapažanja vezanih za koordinaciju istakao bih vrlo dobro zapažanje da veznik *te* (za razliku od drugih sastavnih veznika, posebno veznika *i*) služi za naglašeno predodžbeno odvajanje i naglašavanje distance među nominalnim profilima te da spoj suprotnoga veznika *ali* i intenzifikatora *i* rezultira veznikom *ali i* koji ima gradacijsko značenje.

U opisu subordinacije mislim da je dobro učinjeno što su sve zavisnosložene rečenice najprije podijeljene na nerelativne i relativne te da su relativne podijeljene na relativne

u užem smislu, adverbijalne (npr. *Ne vidim načina kako to uraditi*), dopunsko-relativne (npr. *Čuli smo glasove kako odzvanjaju u noći*) i korelativne (npr. *Neka dođu oni koji su pozvani*). Vrlo je dobro po mom sudu provedena i tipologizacija pojedinih relativnih rečenica unutar spomenutih skupina.

Osobno smatram da je dobro utemeljena i korisna podjela vremenskih rečenica na neterminativne i terminativne, a onda neterminativnih na one koje izražavaju pretemporalnost, kontemporalnost i posttemporalnost (tj. prethodnost, istodobnost i susljednost). Slično je i s podjelom terminativnih rečenica na inicijalnoterminativne i terminalnoterminativne, odnosno finalnoterminativne.

Vrlo dobro je, po mom sudu, uočeno da se kod namjernih rečenica radi o faktivnosti želje i hipotetičnosti cilja (str. 247). Slično vrijedi i za razgraničenje namjernih i namjenskih rečenica, npr. *Otišli su na tržnicu da kupe povrća* prema *Tankeri služe da se njima prevozi nafta*. Nešto analogno vrijedi i za formulaciju prema kojoj su irealne uvjetne rečenice negativno faktivne odnosno za tvrdnju da kod njih „nemogućnost ostvarivanja uvjeta poništava bilo kakvu mogućnost njegova eventualnoga ostvarenja” (str. 261).

Mislim napokon da je vrlo dobro zapažanje prema kojem je struktur-

no važna hijerarhija glagola s obzirom na stupanj integracije sa zavismom klauzom, što se dobro vidi iz primjera tipa negramatičnoga **Natjerao ga kako više radi* prema posve običnoga *Vidi se kako sve više radi* !!!

Posebna je novost, ali vjerojatno i područje oko kojega je bilo, ima i bit će sporenja potpoglavlje *Složene rečenive s nefinitnim klauzama*, koje se složenima smatraju po kriteriju konceptualne razgraničenosti dviju radnji. Takve se rečenice dijele na dopunske izrične objektne, npr. *Vidjeli su ih pjevati na svadbi*, dopunske izrične subjektne, npr. *Naređeno im je pucati u protivnika*, i adverbijalne namjerne, npr. *Svratili smo pozdraviti vas*. Moguće nedoumice i/ili neslaganja mogu biti vezane za tri pitanja: 1. Radi li se u ovakvim primjerima uopće o složenim rečenicama odnosno je li kriterij konceptualne razgraničenosti dviju radnji dostatan da bi se neka struktura proglasila složenom? 2. Jesu li rečenice navedenoga tipa u dostatnom stupnju ovjerene u hrvatskom (standardnom) jeziku? 3. Nisu li bar neke od ovakvih struktura izrazito arhaične odnosno sintaktički kalkovi; u prvom primjeru riječ je o konstrukciji akuzativa s infinitivom.

Međutim bez obzira na eventualna sporenja, ili baš zbog njih, mislim da je pristup ovakvim svojevrsnim „polusloženim” ili tzv. osložnjenim strukturama vrlo zanimljiv, originalan i poticajan.

Zaključno bih htio naglasiti da je i ovaj, treći dio gramatike kolega Branimira Belaja i Gorana Tanackovića Faletara izvanredno zanimljiv i poticajan. Puno je u njemu važnih i lucidnih zapažanja te minucioznih opisa. Može se reći da su kolege obavile izuzetno važan i vrlo zahtjevan posao. Što se ovoga, trećega dijela gramatike tiče, posebno me je ugodno iznenadila činjenica da je kognitivna metodologija u tako visokom stupnju primjenjiva i na opise složenih struktura.

Na samom bih kraju dodao da sve nas kroatiste, pa i lingviste uopće može dodatno obradovati činjenica da kolege ni nakon okončanja ovoga velikoga i svake hvale dostojnoga projekta nisu stali. Štoviše, oni i dalje marljivo rade, objavljuju članke i rasprave, pripremaju nove knjige, drže zanimljiva i dobro posjećena predavanja različitoga tipa, sudjeluju u radu znanstvenih skupova u zemlji i inozemstvu itd. Sve mu se tome iskreno radujemo!

Ivo Pranjković